

Первісні люди та Стара Європа. До ХХХ ст. до н. е.

Історія твердить, що перші представники роду людського, який називають також латинським словом *Гомо (Homo)*, з'явилися у Східній Африці приблизно 2,4 мільйонів років тому. Рештки найдавнішої пралюдини, яку називають *Гомо габіліс*, тобто *Людина уміла*, було знайдено у Танзанії. Це була прямохідна істота із нетипово добре, як на тварин, розвиненим головним мозком, всеїдна, як і сучасні люди, яка до того ж виготовляла кам'яні знаряддя праці. Щоправда, вчені й досі сперечаються, чи це був окремий рід, а чи просто один із різновидів проміжної ланки між мавпами та людьми — *австралопітеків*.

Цікаво, що, крім Африки, окремі тогочасні стоянки пралюдей — а йдеться про вік близько двох мільйонів років — знайдено і в Європі, скажімо, у гроті Валоне посеред французьких Альп. Але це — швидше, виняток, бо справжнє залюднення європейських територій відбулося аж на мільйон років пізніше. Тих перших прадавніх європейців учені називають *архантропами*, що з грецької перекладається як «старі люди». Вони були представниками більш розвиненої, ніж *Людина уміла*, гілки першолюдей. Різновидами архантропів є *Гомо еректус*, тобто *Людина прямохідна*, та *Гомо ергастер*, тобто *Людина-працівник*. Уперше стоянки цих пралюдей було знайдено знов-таки у Франції, біля містечка Сент-Ашель, тому залишки їхнього житла і кам'яних інструментів називають *Ашельською культурою*. Зверніть увагу, що археологічну культуру ідентифікують за слідами діяльності людини. І, якщо поруч не збереглося рештків самої людини, а це стосується абсолютної більшості пам'яток ашельської культури, ми не можемо точно сказати, який саме вид архантропів зробив чи обробив знайдені предмети.

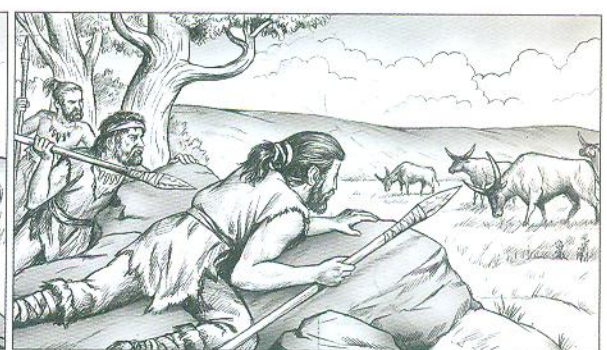
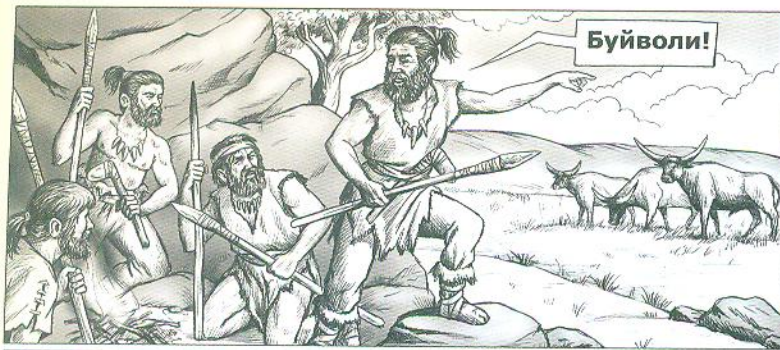
Тим паче, що це міг бути й представник інших видів пралюдей, які існували майже одночасно — їх називають *Гайдельберзькими людьми*, бо перша знахідка рештків сталася біля німецького міста Гайдельберг. Цих першолюдей вважають більш близькими до сучасної людини істотами, яких звать *палеоантропами*. Якщо слово палеантропи перекласти з грецької, вийде майже те саме, що й архантропи — стародавні люди, але це різні групи. Палеантропи першими серед наших предків почали опановувати будівництво житла. А проте їхньому закріпленню

у Європі завадили льодовики, які, хоч і постійно відступали тоді на північ, але все ж таки періодично поверталися.

Приблизно 150 тисяч років тому на європейській межі льодовиків закріпилися інші палеоантропи — *неандертальці*, названі так за іменем німецької долини Неандерталь, де вперше знайшли їхні рештки. Археологічну культуру, тобто результати діяльності цих першолюдей, звать *мустьєрською* за назвою французького гроту Ле Мустьє, де виявили кістяки неандертальців разом із залишками їхньої стоянки. Неандертальцям вдалося закріпитися у холодній Європі завдяки тому, що вони не лише виготовляли знаряддя для полювання і праці, але й дуже майстерно їх застосовували — полювали на великих звірів, будували житло й остаточно засвоїли вогонь. Саме вони почали ховати померлих одноплемінників, дотримуючись певного ритуалу. Тож можна сказати, що неандертальці були першими носіями не лише археологічної культури, але й культури у ширшому значенні цього слова, культури як способу спільного життя, тобто звичаю.

Утім за сто тисяч років льодовики ще більше відступили, і поруч із неандертальцями, але у трохи теплішій зоні, оселилися *кроманьйонці*, або ж *неоантропи* (що з грецької перекладається як «нові люди»), перші залишки яких було знайдено у французькому гроті з назвою Кро-Маньйон. Як вважається, внаслідок взаємодії неандертальців із кроманьйонцями і сформувалися сучасні люди — як біологічно, так і культурно. Кроманьйонців називають *Гомо сапієнс*, тобто *Людина розумна*. Останні сліди «чистих» неандертальців губляться за тридцять тисяч років до нашої ери, тому в ближчих до нас археологічних пам'ятках учені вже не розділяють види людини, натомість усіх називають *Людиною сучасною*.

Оскільки наші предки у згаданий час робили свої інструменти здебільшого з каменю, цей період називають *Кам'яною добою*. Історики нарахували близько сотні різновидів тогочасних виробів із каменю. Звісно, знаряддя виготовляли також і з дерева, і з кістки, поступово ускладнювали їх. Тоді з'явилися й перші механізми — списометалки, які суттєво збільшували відстань польоту списа. А в печері Облазовій у Польщі було знайдено навіть тогочасний бумеранг.

Проте саме камінь вважають визначальним для цієї доби, першої і найдовшої в історії людства, старт якій дала ще Людина уміла. До речі, саме у кам'яну добу, але значно пізніше, якихось вісім тисяч років тому, люди вигадали, як робити штучний камінь — кераміку. А ще винайшли принципово нову зброю для полювання з дистанції — лук — та приручили собаку, помічника на полюванні. Це визначило початок нового періоду кам'яної доби, який має назву *неоліт*, тобто новокам'яна доба. Її виділяють окремо, бо люди, які раніше годувалися виключно з промислів — збиральництва, мисливства, рибальства — почали самі відтворювати продукти: розводити тварин, вирощувати рослини. Ці революційні зміни способу життя людей визначають як *неолітичну революцію*.

Незадовго перед нею, приблизно 10–12 тисяч років тому, поступове потепління призвело до танення велетенської крижаної греблі, яка відгороджувала від океану глибоке прісноводне озеро, що було на місці сучасної Балтики. В результаті озеро наповнилося теплою солоною водою з Атлантичного океану, і це призвело до різкого потепління та зволоження клімату Європи. Фактично тоді й сформувався її сьогоднішній клімат, що дало поштовх до розселення наших предків по всьому континенту.

У часи близько чотирьох тисяч років до нашої ери люди навчилися обробляти перший метал — мідь. У природі вона досить часто трапляється у вигляді схожих на камінь самородків, які, на відміну від каміння, під ударами не колються, а деформуються. Так мідь спочатку і кували — холодною. Але гончарні печі вже

могли дати достатньо високу температуру, щоб мідна руда почала плавитися. Так виникла металургія. Мідь м'якша за камінь, однак із неї можна виготовити багато інструментів, які з каменю не зробиш, наприклад, ніж, шило чи цвях. І там, де міді було багато, вона витіснила камінь, адже мідні інструменти за необхідності можна було загострити чи полагодити, а зламані кам'яні — доводилося викидати й виготовляти нові. Ці часи звать *Мідною*, або *Мідно-кам'яною* добою, або ж *енеолітом* — грецькою «енеос» означає мідь. Цю добу вважають перехідною від Кам'яної до Бронзової. Саме тоді завдяки новим інструментам городництво переросло у масштабне землеробство. Щоправда, воно було іще напівкочовим — земля за кілька десятків років виснажувалася, і людям доводилося переходити на нове місце. Вони взагалі стали більше пересуватися та спілкуватися, тому археологи знаходять сліди однієї й тієї ж культури на великих територіях. Наприклад, пам'ятки так званої *Культури дзвоноподібних келихів* охоплюють усі Британські острови, Піренейський півострів та землі басейнів річок, що впадають в Атлантичний океан. *Культура кардіальної кераміки* залишила свої сліди понад річками, що стікають у Середземне море, та на його островах. *Культуру лійчастого посуду* виявляють у басейнах річок, що впадають у південну частину Балтійського моря. А на річках північного і східного його узбережжя знаходять пам'ятки *Культури ямково-гребінцевої кераміки*. Ця культура поширилася також уздовж річок басейну Волги, яка тече на схід. Люди *Трипільської культури* жили побіля річок, що впадають у Чорне море

з півночі. А сусіди, представники *Ямної культури*, окрім чорноморського узбережжя облюбували також басейни річок Азовського моря і сусіднього Каспійського.

Таке групування пам'яток однієї культури поблизу річок одного напрямку свідчить, що вже у ті часи люди використовували водойми не лише як джерело води чи продуктів харчування, але й пересувалися ними, перевозячи товари та розповсюджуючи знання і технології. Тому археологічні культури, які охоплюють великі території, часто називають не просто культурами, а культурно-історичними спільнотами.

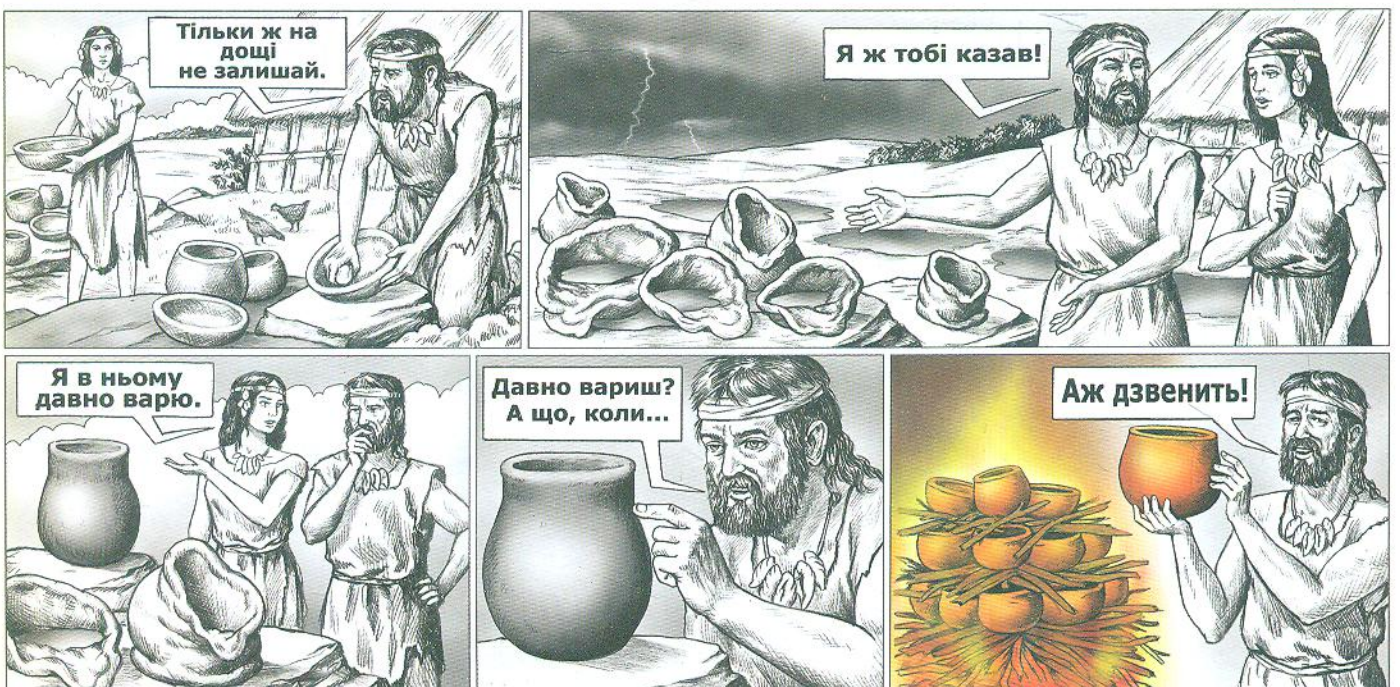
Саме у цей період люди одомашнили велику рогату худобу і коней. Тоді ж відбувся процес формування двох основних способів життя давніх людей, які поділилися на кочових скотарів і землеробів, на початках напівкочових, а згодом цілком осілих. Одночасно продовжували існувати й громади, що жили з промислів — мисливства, рибальства, видобутку солі, руди — поки лише мідної — та вугілля, а також з'явилися ремісничі центри, які спеціалізувалися на виробництві. Люди почали видобувати або виробляти сировину, знаряддя, харчі та побутові предмети не лише для власних потреб, але й для обміну. І це стало масовим явищем. У результаті стали утворюватися стабільні ланцюги перевезення й обміну товарів, виокремилися перші професійні торгівці.

Торгівля докорінно змінила життя людей. Бо якщо раніше усе, що не змогла спожити родина, просто пропадало, то торгівля дозволила вимінювати надлишки на товари, які ти не можеш виробити сам. Свій інтерес мали й торгівці — вони залишали собі частину товарів, які перевозили.

Нагадаємо, що грошей іще не існувало, тому все це відбувалося шляхом натурального обміну. Окрім обміну товарами, торгівці здійснювали й інший обмін — інформаційний. Вони багато пересувалися та спілкувалися, створюючи перші канали комунікації між племенами.

Тоді ж з'явилися велетенські споруди з каменю, які називають *мегалітами*: це поставлене сторчма довгасте каміння, так звані *менгіри*, великі кам'яні блоки — *сарсени*, а також споруди з таких елементів — виставлені на землі колами *кромлехи*, складені у вертикальну конструкцію з перекриттям *дольмени* чи просто нагромаджені купою *каїрни*. Призначення та технологія зведення цих споруд і понині залишаються таємницею. Мегаліти знаходять по всій Європі, але найвідомішими з усіх є мегалітичні храми на острові Мальта й англійський Стоунгендж. Останній навіть став таким собі символом мегалітів як загадкового феномену.

Період, з яким пов'язують усі ці археологічні пам'ятки, називають *Старою Європою*. Адже розвиток торгових комунікацій підготував чергову революцію у способі життя людей, і незабаром все докорінно змінилося. Один рід уже не міг існувати автономно, бо для підтримання належного рівня життя виникла потреба у співпраці більшої кількості людей. Тому почали утворюватися сусідські общини з кількох родів, а людство отримало абсолютно новий досвід співжиття та взаємодії людей. Кінець епосі Старої Європи поклали індоєвропейці — племена, які створили торгові ланцюги від Західної Європи аж до Індії та забезпечили перші канали регулярної комунікації між Європою і Азією.

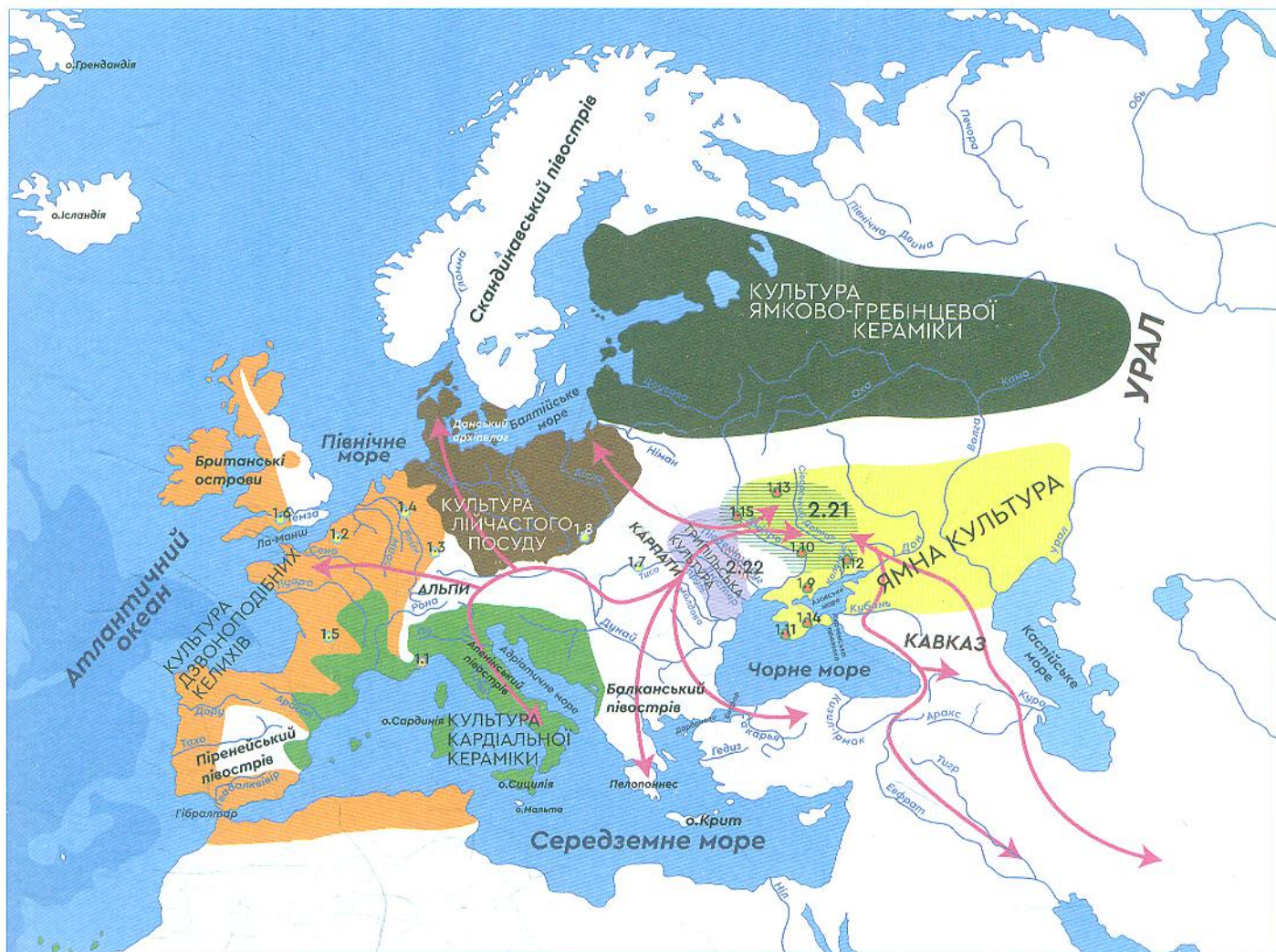
- 1.1 Грот Валоне
- 1.2 Сент-Ашель
- 1.3 Гайдельберг
- 1.4 Долина Неандерталь
- 1.5 Грот Кро-Маньйон

- 1.6 Стоунгендж
- 1.7 Королівська стоянка
- 1.8 Печера Облазова
- 1.9 Кам'яна могила

- 1.10 Новоолександрівське кам'яне коло.
- 1.11 Скельські менгіри
- 1.12 Сарсени Докучаєвська
- 1.13 Мізинська стоянка

- 1.14 Киїк-Коба
- 1.15 Кирилівська стоянка
- 2.21 Дніпро-Донецька культура
- 2.22 Буго-Дністровська культура

— Шляхи індо-європейських комунікацій

Найдавнішою археологічною пам'яткою, що стосується роду Гомо в Україні, є стоянка побіля селища Королеве у Закарпатті. Там залишили свої знаряддя люди, які жили мільйон років тому, а також їхні наступники. Вивчаючи цю стоянку, історики дійшли висновку, що перші люди прийшли до України з Центральної Європи і Балкан. Кримська Киїк-Коба, тобто Дика Печера, стала прихистком для неандертальців за 70 тисяч років до н. е. Кирилівська стоянка у Києві слугувала домівкою для мисливців на мамонтів у 25 тисячолітті до н. е. Стоянка побіля Мізина на Чернігівщині датується 18 тисячами років до н. е., її мешканці вже будували житло і навіть залишили нам музичні інструменти. Кам'яна Могила у Запорізькій області представляє малюнки та руни людей неоліту — 3–9 тисяч років до н. е. До того ж таки періоду відносять найбільший український мегаліт — Новоолександрівське кам'яне коло та пам'ятки Дніпро-донецької та Буго-дністровської культури.

Енеоліт в Україні репрезентують вервечки сарсенів біля Докучаївська, Скельські менгіри у Криму, Трипільська та Ямна культури. Трипільська поширена у лісо-степовій зоні країни і представляє напівкочових землеробів, які раз на кілька десятків років палили свої селища та йшли шукати нових плодючих земель. Вони будували будинки, в яких могла би мешкати й сучасна людина, а чисельність населення трипільських міст доходила до декількох тисяч осіб. Трипільці використовували гончарне коло, вміли плавити й кувати мідь, орали землю, розводили худобу і знали колесо.

Ямна ж культура належить скотарям, і вона залишила нам перші курганні поховання у степах. Пам'яток виявлено небагато, але розташування могил свідчить, що ці давні скотарі жили побіля річок. Їхні гончарні вироби є значно примітивнішими, ніж трипільські, але, крім них, наявні інструменти з міді, а подеколи навіть і мідна зброя.